

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΡΟΑΤΙΑ*

† ΤΙΒΟΡ ΖΙΝΚΟΝΙĆ

Γενική εισαγωγή

Η περιοχή η οποία σήμερα είναι γνωστή ως Δυτική Βαλκανική ήταν κατακερματισμένη κατά τη διάρκεια του πρώιμου Μεσαίωνα σε διάφορες ηγεμονίες των Νοτίων Σλάβων. Σύμφωνα με τις σωζόμενες μαρτυρίες, υπήρχαν οι ηγεμονίες της Σερβίας, της Κροατίας, της Παγανίας, της Ζαχλουμίας, της Τερβουνίας, της Διόκλειας, της Βοσνίας, της Μοραβίας και του Καναλή.¹ Όλες αυτές οι ηγεμονίες δημιουργήθηκαν μετά το 615 περίπου, όταν έλαβε τέλος η εγκατάσταση των Σλάβων στις περιοχές νοτίως των ποταμών Δούναβη και Σαύου. Κατά τα πρώτα έτη της βασιλείας του Ηρακλείου (610-641), το Βυζάντιο απώλεσε τον ουσιαστικό έλεγχο του μεγαλύτερου μέρους της πρώην υπαρχίας Ιλλυρικού (*praefectura Illyricum*), ενώ οι σημαντικότερες Βυζαντινές πόλεις – όπως η Σιγγηδών, το Βιμινάκιον, η Ναϊσσός, η Πρώτη Ιουστινιανή και η Ουλπιανή – ερημώθηκαν. Παρά ταύτα, στην επαρχία Δαλματίας το Βυζάντιο κατείχε ορισμένες σημαντικές παραθαλάσσιες πόλεις: τα Ιάδερρα, το Τραγούριον, τον Ασπάλαθον, το Ραούσιον, τα Δεκάτερα, τα Ρίσενα, τα Βούτοβα και το Ελκύνιον, όπου χρειάστηκε να ιδρυθεί η *άρχοντία* Δαλματίας μετά το 751 και την πτώση του εξαρχάτου

* Οι υποσημειώσεις που ακολουθούν προστέθηκαν αργότερα, καθώς ο συγγραφέας δεν πρόλαβε να επεξεργαστεί το κείμενό του.

¹ DAI, κεφ. 29⁵⁶⁻⁵⁸: *πᾶσα ἡ Δελματία καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἔθνη, οἷον Χρωβάτοι, Σέρβλοι, Ζαχλοῦμοι, Τερβουνιῶται, Καναλιται, Διοκλητιανοὶ καὶ Αρεντανοί, οἱ καὶ Παγανοὶ προσαγορευόμενοι...*

της Ραβέννας.² Ο ρωμαϊκός και εκρωμαϊσμένος πληθυσμός της Δαλματίας και του Ιλλυρικού βρέθηκε υπό τις νέες πολιτικές περιστάσεις. Οι νότιοι Σλάβοι έγιναν οι πολιτικοί επικυρίαρχοι του μεγαλύτερου μέρους της Δαλματίας και της πρώην υπαρχίας Ιλλυρικού, αναδιαμορφώνοντας σταδιακά το κοινωνικό τοπίο της περιοχής στη διάρκεια των επόμενων αιώνων.³

Η εγκατάσταση των Σλάβων, την οποίαν η παλαιότερη ιστοριογραφία θεωρούσε ως μία βίαιη και βαρβαρική εισβολή η οποία έφερε εκατοντάδες χιλιάδες Σλάβων στις περιοχές νοτίως των ποταμών Σαύου και Δούναβη, με καταστροφικές συνέπειες για τον ρωμαϊκό πληθυσμό, ήταν στην πραγματικότητα πολύ διαφορετική.⁴ Το αστικό και οικονομικό τοπίο της Δαλματίας και του Ιλλυρικού είχε αρχίσει να υφίσταται σταδιακές αλλαγές ήδη από τα μέσα του 5ου αι. και η περιοχή βρισκόταν σε συνεχή οικονομική ύφεση κατά τον 6ο αι.⁵ Οι μεγαλύτερες ρωμαϊκές πόλεις στα παράλια, όπως η Σαλώνα, η Επίδαυρος και η Ναρόνα, έφτασαν στο απόγειό τους τον 6ο αι., τουλάχιστον μισόν αιώνα πριν από την άφιξη των Σλάβων.⁶ Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες υποδεικνύουν ότι οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στις πλέον εύφορες περιοχές, μέσω των αρχαίων ρωμαϊκών οδών, χρησιμοποιώντας τους μικρότερους οικισμούς – *oppida*, *mutationes* ή *castella* – κυρίως ως στρατιωτικά φυλάκια και διοικητικά κέντρα των ζουπανιών (*župa* = περιοχή, διοικητική περιφέρεια). Με άλλα λόγια, το παλαιό αστικό τοπίο δεν άλλαξε όσον αφορά στο πρώην δίκτυο των οικισμών, αλλά μάλλον όσον αφορά στην έννοια και την

² Γενικά για τη βυζαντινή κυριαρχία στη Δαλματία, βλ. FERLUGA, *Dalmatsiji*.

³ Βλ. FINE, *Early medieval Balkans*.

⁴ Βλ. για παράδειγμα Obolensky, *Βυζαντινή κοινοπολιτεία*, σ. 93 κ. εξ.; Lemerle, «Invasions», σσ. 265–308.

⁵ CURTA, *Slavs*, σ. 121 κ. εξ.; DZINO, *Becoming Slav*, σσ. 78–80.

⁶ Γενικά για το Ιλλυρικό βλ. BAVANT, «Ιλλυρικό», εδώ σσ. 427–434, 438–440.

ποιότητα των οικισμών αυτών.⁷ Ο ρωμαϊκός πληθυσμός δεν εξαφανίστηκε, απλώς υποχώρησε στις λιγότερο προσιτές περιοχές – π.χ. στις οροσειρές των κεντρικών ή ανατολικών Βαλκανίων (Βοσνία και ανατολική Σερβία) – και εν μέρει παρέμεινε στις κοιλάδες, όπου και εκσλαβίσθηκε έως τα τέλη του 9ου αι. Όσοι υποχώρησαν στα ορεινά διατήρησαν την ταυτότητα και τη γλώσσα τους έως τον ύστερο Μεσαίωνα.⁸ Παρά ταύτα, αυτή η διπολικότητα της νέας κοινωνίας είχε ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Οι Σλάβοι ήλθαν σε επαφή με τα κατάλοιπα της ρωμαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς ακριβώς μέσω αυτών των ομάδων του γηγενούς πληθυσμού.

Η σημαντικότερη ρήξη στην κοινωνία της Δαλματίας και του Ιλλυρικού ήταν η διάλυση της εκκλησιαστικής οργάνωσης. Το κυριότερο εκκλησιαστικό κέντρο της επαρχίας Ιλλυρικού, η μητρόπολη της Πρώτης Ιουστινιανής, εγκαταλείφθηκε στις αρχές του 7ου αι. και οι ενορίες της έπαψαν και αυτές να υπάρχουν.⁹ Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες υποδεικνύουν ότι οι περισσότερες βασιλικές των περιοχών αυτών κείτονταν σε ερείπια για έναν ή δύο αιώνες μετά την εγκατάσταση των Σλάβων. Τα σημαντικότερα εκκλησιαστικά κέντρα στη Δαλματία, όπως η Σαλώνα και η Επίδαυρος, έπαυσαν και αυτά να υφίστανται τον 7ο αι., όμως αντικαταστάθηκαν σχεδόν αμέσως από τις γειτονικές πόλεις Ασπάλαθο (για τη Σαλώνα) και Ραούσιον (για την Επίδαυρο).¹⁰ Από αυτά τα δύο κέντρα, πέραν των Δεκατέρων στη Διόκλεια, χρειάστηκε να ξεκινήσουν οι ιεραποστολικές δραστηριότητες της Εκκλησίας προς τους Σλάβους. Τα πρώτα σημάδια της ανάκαμψης στην εκκλησιαστική οργάνωση προέρχονται από

⁷ Βλ. για παράδειγμα GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, 83–99· Ο ΙΔΙΟΣ, *Hrvatski*, σσ. 115–122· KOŠČAK, «Od Epidaura do Dubrovnika», 5–27· BULJEVIĆ, «Njive – Podstrana».

⁸ Για το ρωμαϊκό πληθυσμό της Δαλματίας βλ. DZINO, *Becoming Slav*, σσ. 155–161.

⁹ Για την Πρώτη Ιουστινιανή (Tsaričin Grad), βλ. αναλυτικότερα BAVANT, «Caričin Grad», σσ. 337–374.

¹⁰ RAPANIC, «Continuite», 189–217. Βλ. επίσης SUIC, «Continuity», σσ. 103–111.

τον 8ο αι. και από τις παράκτιες περιοχές της Δαλματίας, από όπου επεκτάθηκε στην Κροατία και τη Σερβία, καθώς και σε άλλες ηγεμονίες των Νοτίων Σλάβων.¹¹

Οι Σλάβοι οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στα δυτικά Βαλκάνια δεν είχαν κοινή ταυτότητα. Μιλούσαν πιθανότατα την κοινή γλώσσα, προέρχονταν από τον Βορρά (Πολωνία, Παννονία) και μοιράζονταν μία κοινή κοινωνική δομή – σε οικονομικό, στρατιωτικό και διοικητικό επίπεδο.¹² Ήσαν απλώς Σλάβοι και ανάμεσά τους υπήρχαν πατριές (*γενεαί*) με διάφορα ονόματα. Αν εξετάσουμε τα ονόματα των σλαβικών ηγεμονιών που σώζονται στο *De administrando imperio* (948-952, στο εξής: *DAI*), το οποίο γράφτηκε από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο (944-959), τότε είναι σημαντικό ότι τα ονόματα των Αρεντανών, των Ζαχλούμων, του Τερβουνιατών και των Διοκλητιανών προέρχονται από κάποιο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της γεωγραφίας της περιοχής ή από κάποιο συγκεκριμένο τοπωνύμιο.¹³ Οι Αρεντανοί έλαβαν το όνομά τους από τον ποταμό Νερέτβα (*Narenta*)· οι Τερβουνιάτες από την πρωτεύουσά τους Τερβουνία· οι Ζαχλούμοι από τη γεωγραφική τους θέση «πίσω από το βουνό»· οι Διοκλητιανοί από την αρχαία πόλη *Doclea*/Διόκλεια· η Βοσνία από τον ομώνυμο ποταμό· η Μοραβία από τον ποταμό Μοράβα· το Καναλή λέγεται ότι έλαβε το όνομά του από τον λατινικό όρο *canabulae*.¹⁴ Μόνον οι Σέρβοι και οι Κροάτες είχαν εθνικά ονόματα και κατά τη διάρκεια των επόμενων αιώνων αναδείχθηκαν σε μοχλό της εθνογένεσης των νοτίων Σλάβων.¹⁵ Από

¹¹ ŽIVKOVIC, *Tsrkvena organizatsija*.

¹² BARFORD, *Early Slavs*, σ. 27 κ. εξ.· CURTA, *Slavs*, σ. 227 κ. εξ.

¹³ *DAI*, κεφ. 33¹⁰⁻¹², 34¹²⁻¹⁴, 35⁹⁻¹¹ 36¹¹⁻¹².

¹⁴ ŽIVKOVIC, *De Conversione*, σσ. 47 υποσημ. 88, 190, 194-195.

¹⁵ Για τα ονόματα των Κροατών και των Σέρβων βλ. GRÉGOIRE, «L'origine», 108-118· KUNSTMANN, *Die Slaven*, 35-44.

την άλλη, υπάρχει μία πρώτη τάξεως μαρτυρία στο *DAI* για την καταγωγή του άρχοντος Μιχαήλ Βουσεβούτζη, του οποίου η γενεά προερχόταν από τον ποταμό Βίσλα. Η σημασία της πληροφορίας αυτής είναι μεγάλης αξίας, διότι πρέπει να υποθέσουμε ότι ο ίδιος αυτοπροσώπως ο Μιχαήλ Βουσεβούτζης ήταν εκείνος που παρείχε την πληροφορία αυτή στις βυζαντινές αρχές κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην Κωνσταντινούπολη για να προαχθεί στις τάξεις του *πατρικίου* και *άνθυπάτου*.¹⁶

Τις επαφές ανάμεσα στους Σλάβους και τους ρωμαϊκούς/εκρωμαϊσμένους πληθυσμούς μπορούμε να τις διακρίνουμε από διάφορα δεδομένα. Πρώτον, υπάρχει ένας αριθμός τοπωνυμίων που προέρχονται από τη λατινική γλώσσα. Δεύτερον, τα υδρονύμια ήσαν συνήθως αρχαίας ετυμολογίας: *Oenus – Una*, *Savus – Sava*, *Drinus – Drina*, *Drinus – Drim*, *Margus – Morava*, *Pincus – Pek*, *Timacus – Timok*, *Narenta – Neretva*, *Hebrus – Ibar*, *Lim*, *Tara*, *Zeta*. Τρίτον, το πρωιμότερο υπόστρωμα χριστιανικής ορολογίας είναι λατινικής προελεύσεως: *calendae – koleda*, *compater – kum*, *crux – krst*, *panes – panja*, *oleum – ulje*, *acetum – ocat*, *arca – raka*.¹⁷ Από την άλλη, τα ονόματα των βουνών προέρχονται σχεδόν εξ ολοκλήρου από τη σλαβική.¹⁸ Το επαναλαμβανόμενο αυτό μοτίβο δείχνει ότι οι κάτοικοι των κοιλάδων ήσαν εκείνοι που έδωσαν τις ονομασίες των βουνών – και στις κοιλάδες ζούσαν οι Σλάβοι. Ενδιαφέρον

¹⁶ *DAI*, κεφ. 33¹⁶⁻¹⁹: Ὅτι ἡ γενεὰ τοῦ ἀνθυπάτου καὶ πατρικίου Μιχαήλ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβούτζη, τοῦ ἄρχοντος τῶν Ζαχλούμων, ἦλθεν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἀβαπίστων εἰς τὸν ποταμὸν Βίσλας, τοὺς ἐπονομαζόμενους Λιτζίκη, καὶ ᾤκησεν εἰς τὸν ποταμὸν, τὸν ἐπονομαζόμενον Ζαχλοῦμα. Για το Μιχαήλ της Ζαχλουμίας βλ. ακόμα ΖΙΝΚΟΝΙĆ, *Portreti*, σσ. 59–66.

¹⁷ Γενικά για την επιβίωση προ-σλαβικών τοπωνυμίων στα Δυτικά Βαλκάνια βλ. ΜΑΡΚΟΝΙĆ, *Antička naselja*, σσ. 207–216.

¹⁸ Για τη διαδικασία «εκσλαβισμού» των παλαιών τοπωνυμίων βλ. ŠIMUNOVIĆ, *Istočnojadranska toponimija*, σσ. 401–412.

παρουσιάζει επίσης η ονοματολογία των φυτών – τα ονόματα όσων φυτών ευδοκιμούν συνήθως σε υψόμετρο κάτω των 700 μέτρων είναι σλαβικής ετυμολογίας· η ορολογία της εκτροφής βοοειδών στις σύγχρονες γλώσσες των Νοτίων Σλάβων είναι μη σλαβική, ενώ η σχετική με την αγροτική παραγωγή ορολογία στην ουγγρική, ρουμανική και αλβανική γλώσσα είναι σλαβικής προελεύσεως. Τα παραδείγματα αυτά μας επιτρέπουν να συνάγουμε ορισμένα σημαντικά συμπεράσματα: 1. Οι Σλάβοι αρχικά εγκαταστάθηκαν κατά μήκος των σημαντικότερων ποταμών όπου συνήθως βρισκόταν η καλύτερη καλλιεργήσιμη γη· 2. ο γηγενής πληθυσμός κατοικούσε εν μέρει μαζί με τους Σλάβους στις κοιλάδες· 3. η χριστιανική λατρεία μεταδόθηκε στους Σλάβους από τον εκρωμαϊσμένο πληθυσμό· 4. η κοινωνία των πρώιμων σλαβικών ηγεμονιών ήταν χωρισμένη κατά εθνότητες, αλλά οι επαφές ανάμεσα στους Σλάβους και τους εκρωμαϊσμένους πληθυσμούς ήταν μόνιμες και πιθανότατα ειρηνικές.

Τους Σλάβους κυβερνούσαν οι ηγέτες των πατριών, οι *ζουπάνοι* (*župan*). Η λέξη αυτή, με την αβέβαιη ετυμολογία (τουρκική, ινδοευρωπαϊκή;), είναι συνήθης μεταξύ των Σλάβων στην Πολωνία, τη Τσεχία, τη Βουλγαρία, την Κροατία και τη Σερβία.¹⁹ Επικεφαλής της ηγεμονίας ήταν ο *knez*, ο οποίος στα ελληνικά αποδίδεται με τον όρο *άρχων* και στα λατινικά έγγραφα ως *dux*. Ο ρόλος των *ζουπάνων* ήταν κατά βάση στρατιωτικός και φαίνεται ότι αρχικά *ζουπάνοι* ήταν οι αρχηγοί των πατριών. Με την ανάπτυξη του κράτους, εντάχθηκαν στον διοικητικό μηχανισμό ως τοπικοί αξιωματούχοι του *knez*. Μία ηγεμονία διαιρείτο διοικητικά σε *ζουπανίες* και οι κάτοικοί τους είχαν σαφώς καθορισμένες υποχρεώσεις και καθήκοντα – που κυμαίνονταν από

¹⁹ POHL, *Awaren*, σ. 305· EVANS, *Medieval archaeology*, σσ. 271–272· BARFORD, *Early Slavs*, σσ. 125–129.

οικονομικά έως στρατιωτικά ζητήματα. Είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι τα πράγματα ήσαν πολύ διαφορετικά κατά τους πρώιμους Μέσους Χρόνους.

Η εγκατάσταση των Κροατών

Σύμφωνα με το *DAI*, που αποτελεί και τη μοναδική πηγή σχετικά με το ζήτημα της εγκατάστασης των Σέρβων και Κροατών, τα δύο αυτά φύλα εμφανίσθηκαν στο προσκήνιο μία ή δύο δεκαετίες μετά την εγκατάσταση των άλλων Σλάβων. Ο χαρακτήρας της εγκατάστασής τους περιγράφεται ως ειρηνικός και οι ίδιοι ως σύμμαχοι (*foederati*) του αυτοκράτορος Ηρακλείου, ο οποίος επέτρεψε την εγκατάστασή τους με τη σαφή πρόθεση να τους χρησιμοποιήσει εναντίον των Αβάρων.²⁰ Η εκδοχή αυτή της εγκατάστασης των Σέρβων και Κροατών προκάλεσε μεγάλες διαμάχες στην ιστοριογραφία, διότι οι λοιπές μαρτυρίες – για παράδειγμα η υποτιθέμενη παρουσία των Αβάρων στη Δαλματία, η πτώση της Σαλώνας (η οποία μάλλον πέθανε από αργό θάνατο παρά καταστράφηκε) – δεν την επιβεβαιώνουν.²¹ Η πρόσφατη μελέτη των κεφαλαίων του *DAI* τα οποία αναφέρονται στους νότιους Σλάβους αποκάλυψε ότι η πρωιμότερη αυτή ιστορία των Σέρβων και Κροατών δεν ήταν εφεύρημα του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, αλλά προήλθε από τη δυτική πηγή του. Η πηγή αυτή συντάχθηκε κατά πάσα πιθανότητα περί το 878 και γράφτηκε στη Ρώμη για τους σκοπούς της σχεδιαζόμενης συνόδου συμφιλίωσης (η οποία έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη ανάμεσα στον Νοέμβριο του 879 και τον Μάρτιο του 880).²² Το πολιτικό αυτό μανιφέστο στόχο είχε να καταδείξει ότι Ρώμη και Κωνσταντινούπολη

²⁰ *DAI*, κεφ. 31³⁻²⁵.

²¹ GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, σσ. 92–95.

²² ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σσ. 81, 124–128, 205 κ. εξ.

υπήρξαν στο παρελθόν ικανές να συνεργασθούν σε μία κοινή αποστολή φωτισμού των Σέρβων και των Κροατών· επίσης, ότι η Ρώμη αναγνώριζε την πολιτική επικυριαρχία του Βυζαντίου επί των Σέρβων και Κροατών και, τέλος, να υπεραμυνθεί των δικαιωμάτων της ρωμαϊκής Εκκλησίας επί της Δαλματίας και της Παννονίας (εναντίον της αρχιεπισκοπής του Σάλτσμπουργκ). Η τελική ιδέα ήταν ότι τα εδάφη της πρώην υπαρχίας Ιλλυρικού θα έπρεπε να επιστραφούν στη Ρώμη. Για τον λόγο αυτόν η Ρώμη χάλκευσε το συγκεκριμένο έγγραφο, το οποίο πιθανότατα έφερε τον τίτλο *De conversione Croatorum et Serborum* («Περί του εκχριστιανισμού των Κροατών και των Σέρβων», στο εξής: *DCCS*)²³ και βασιζόταν εξ ολοκλήρου σε ένα παρόμοιο έγγραφο το οποίο γράφτηκε στην αρχιεπισκοπή του Σάλτσμπουργκ – το *De conversione Bagoaiorum et Carantanorum*.²⁴ Η πρόσφατη αυτή ανακάλυψη μάς επιτρέπει να προβούμε σε πολύ ορθότερες εκτιμήσεις της πρώιμης ιστορίας των Σέρβων και των Κροατών, καθώς το *DAI* είναι η κύρια πηγή μας για την ιστορία των Νοτίων Σλάβων κατά την περίοδο περ. 630 - περ. 950.

Οι γραπτές πηγές για την πρώιμη μεσαιωνική Σερβία και Κροατία κάθε άλλο παρά πολυάριθμες είναι. Εκτός αυτού, είναι και άνισα κατανεμημένες – αναφέρονται περισσότερο στην Κροατία παρά στη Σερβία. Τα κύρια κείμενα είναι το *DAI* και το *Βενετικό Χρονικό*, γραμμένο από τον Ιωάννη Διάκονο.²⁵ Υπάρχει ένας ακόμη συγγραφέας, ο λεγόμενος Ιερέας της Διόκλειας, με το λατινικό του κείμενο το οποίο πιστευόταν ότι ανήκε στα μέσα του 12ου αι. Η συγκεκριμένη πηγή έχει προκαλέσει και αυτή μεγάλες διαμάχες για σχεδόν 400 χρόνια, όμως σύμφωνα με τις τελευταίες

²³ Βλ. αναλυτικότερα ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σσ. 123–124, 168, 214 κ. εξ.

²⁴ *Conversio Bagoariorum*.

²⁵ *Historia Veneticorum*.

έρευνες το πρόβλημα φαίνεται να έχει βρει τη λύση του – ο Ιερέας της Διόκλειας έγραψε στην πραγματικότητα στα τελευταία έτη του 13ου αι. (1296-1300) και το έργο του περιείχε και αυτό πολιτικές μεροληψίες. Το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών του που αναφέρονται στους «σκοτεινούς αιώνες» των Νοτίων Σλάβων μπορούν τώρα να απορριφθούν ως αποκυήματα της φαντασίας του συγγραφέα. Παρά ταύτα, το τελευταίο μέρος του έργου του φαίνεται ότι μετεφράσθηκε από τον συγγραφέα με βάση το παλαισλαβικό πρωτότυπο, το οποίο γράφτηκε περί το 1200, και έχει μεγάλη αξία για την ιστορία της Σερβίας και της Διόκλειας από το 1040 περίπου έως το 1150 περίπου.²⁶ Υπάρχει επίσης μία σειρά από έγγραφα που σχετίζονται με την Κροατία – είτε παπικές επιστολές προς τους «δούκες» της Κροατίας (τον Branimir/Βρανιμήρο, το Muncimir/Μουντιμήρο και τον Τομισλάβο) είτε διπλώματα Κροατών ηγεμόνων (του Tirmimir/Τερπημέρη, του Muncimir και του Krešimir/Krašimer/Κρασήμερου Β').²⁷ Υπάρχει επίσης ένας αξιοσημείωτος αριθμός επιγραφών από την Κροατία οι οποίες σώζουν τα ονόματα των ηγεμόνων ή των πλέον εξεχόντων μελών της αριστοκρατίας (των ζουπάνων).²⁸ Όσον αφορά στην αρχαιολογία, ο πρώιμος Μεσαίωνα είναι πολύ καλύτερα μελετημένος στην Κροατία παρά στη Σερβία. Όλοι αυτοί οι παράγοντες έχουν επίπτωση στη γενικότερη γνώση μας αναφορικά με τους πρώιμους Μέσους Χρόνους στην Κροατία και τη Σερβία. Στην πραγματικότητα, η τελευταία είναι αχαρτογράφητη περιοχή όσον αφορά στην περίοδο του πρώιμου Μεσαίωνα.

²⁶ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, εδώ σσ. 18–23.

²⁷ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 3, σσ. 3–8, αρ. 5, σσ. 8–9, αρ. 7–13, σσ. 10–17, αρ. 20, σσ. 22–25, αρ. 23–27, σσ. 30–39.

²⁸ DELONGA, *Latinski epigrafi*, ειδικά σσ. 295–308· DZINO, *Becoming Slav*, σσ. 197–199.

Οι Κροάτες κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα (περ. 650-1102)

Οι Κροάτες ήσαν μεταξύ των σλαβικών φυλών εκείνων που εγκαταστάθηκαν στη Βαλκανική κατά τα πρώτα έτη της βασιλείας του Ηρακλείου (610-641). Το όνομα των Κροατών, όπως και εκείνο των Σέρβων, είναι άγνωστης ετυμολογίας. Το μόνο βέβαιο είναι ότι τα δύο ονόματα δεν είναι σλαβικής προελεύσεως.²⁹ Οι αρχαιότερες παραδόσεις των Κροατών, οι οποίες σώζονται στο *DAI*, τοποθετούν την αρχική κοιτίδα των Κροατών στη λεγόμενη «Αρχαία Κροατία» (*Μεγάλη Χρωβατία*), όπου ήσαν γνωστοί με το όνομα «Λευκοί Κροάτες» (*Βελοχρωβάται*). Σύμφωνα με την παράδοσή τους, ένα γένος των Κροατών αυτών, ηγέτες του οποίου ήσαν πέντε αδελφοί και δύο αδελφές (ο Κλουκάς, ο Λόβελος, ο Κοσέντζης, ο Μουχλώ, ο Χρωβάτος, η Τουγά και η Βουγά), ήλθαν στη Δαλματία ως σύμμαχοι του Ηρακλείου για να πολεμήσουν εναντίον των Αβάρων.³⁰ Όμως σήμερα είναι γνωστό ότι ο πόλεμος των Κροατών εναντίον των Αβάρων αποτελούσε εφεύρημα – αλλά όχι του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Είχε χαλκευθεί από τον συγγραφέα του *DCCS*, το έργο του οποίου ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος χρησιμοποίησε ως κύρια πηγή του για την πρωιμότερη ιστορία των Κροατών. Από την άλλη, η κροατική παράδοση σχετικά με τους γενάρχες των Κροατών γράφτηκε περί το 878 και, καθώς τα μη σλαβικά ονόματα εκείνων συμβαδίζουν με το μη σλαβικό όνομα των ίδιων των Κροατών, αυτό αποτελεί περαιτέρω ένδειξη του ότι η παράδοση αυτή είναι πιθανότατα γνήσια.³¹ Η γνησιότητά της ενισχύεται ακόμη περισσότερο από την πρωιμότερη μνεία των ονομάτων των Κροατών *άρχόντων* από τις αρχές του 9ου αι., όπως *Borna*, *Βλαδισλάβος*, *Ljudemi(s)l* – τα οποία είναι όλα

²⁹ KUNSTMANN, *Die Slaven*, 35–44.

³⁰ *DAI*, κεφ. 30^{61–75}. Για τις παλαιότερες θεωρίες σχετικά με την «Ιλλυρική» καταγωγή των Κροατών βλ. BLAŽEVIĆ, «Illyrism», 87–106.

³¹ ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σσ. 55–56, 114–115, 204.

σλαβικής ετυμολογίας. Τα μη σλαβικά ονόματα των γεναρχών των Κροατών εξελίχθησαν από την ιστοριογραφία ως ελάχιστα ίχνη της μη σλαβικής προέλευσης των ανωτέρων τάξεων που κυβερνούσαν τους Κροάτες, ή των ίδιων των Κροατών. Η εμφάνιση σλαβικών ονομάτων στις ανώτερες αυτές τάξεις (τους Κροάτες), η οποία μαρτυρείται στα πολυάριθμα κείμενα από τον 9ο αι. και εξής, όπως Borna, Branimir, Mutimer, Ljudemisl, Tirpimir, Krešimir, Držislav, Zdeslav, Miroslav, Mislav, Vladislav, Tomislav, αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι η διαδικασία εκσλαβισμού των Κροατών είχε ολοκληρωθεί πριν από τα τέλη του 8ου αι.³² Η πλέον εύλογη ερμηνεία σχετικά με την καταγωγή των Κροατών, ή Λευκών Κροατών, είναι ότι επρόκειτο για μία ελίτ πολεμιστών σαρματικής/αλανικής καταγωγής, οι οποίοι επέβαλαν την εξουσία τους στους Σλάβους των περιοχών της σημερινής νότιας Πολωνίας (γύρω από την πόλη της Κρακοβίας).³³ Η έλλειψη αντίστοιχης σερβικής παράδοσης δεν επιτρέπει στην ιστοριογραφία να καταλήξει σε παρόμοια συμπεράσματα αναφορικά με τους Σέρβους, καθώς όμως Λευκοί Κροάτες και Λευκοί Σέρβοι ζούσαν δίπλα–δίπλα στην αρχαία κοιτίδα τους (σύμφωνα με τη *Γεωγραφία* του Αλφρέδου του Μεγάλου και τον Άραβα γεωγράφο Mas'ūdī), η καταγωγή τους θα πρέπει να ήταν η ίδια – σαρματική/αλανική.³⁴

³² ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σσ. 55 κ. εξ.· DZINO, *Becoming Slav*, σσ. 161–165.

³³ Για τη «σαρματική» («ιρανική») θεωρία βλ. ακόμα HAUPTMANN, «Dolazak Hrvata», σσ. 53–54, 60–61· BUDAK, *Prva*, σσ. 11–14, 55–70. Αντίθετα ο POHL, *Awaren*, σσ. 16, 261–267, θεωρεί ότι η κροατική «εθνογένεση» και η διαμόρφωση μιας διακριτής κροατικής ταυτότητας συντελέστηκε σε δύο φάσεις μέσα στα πλαίσια της αβαρικής συνομοσπονδίας· βλ. επίσης CURTA, *Southeastern Europe*, σσ. 141–144· Σύμφωνα με τον ANCIĆ, *Hrvatska*, η παραπάνω διαδικασία έλαβε χώρα μετά την διάλυση του αβαρικού κράτους. Τόσο αυτός όσο και ο BUDAK τονίζουν ιδιαίτερα την επιρροή που άσκησαν στους Κροάτες οι κοινωνικο–πολιτικοί θεσμοί των Καρολίδων από τα τέλη του 8ου αι. και ύστερα.

³⁴ Alfred the Great, *Compendious history*, σ. 38· ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σ. 113· FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 56–59.

Οι Κροάτες εγκαταστάθηκαν στα ΒΔ μέρη των δαλματικών ακτών, στην περιοχή ανάμεσα στη Σαλώνα (Spalato) και τα Ιάδερρα (Zadar), καθώς και ανάμεσα στο Sinj και το Τενήν (Knin). Επρόκειτο για μία έκταση περί τα 5.000 χλμ².³⁵ Κατά τη διάρκεια των επομένων αιώνων, πιθανώς μετά το 812, οι Κροάτες επεξέτειναν τα δυτικά σύνορά τους έως τις οροσειρές πλαγίως της ανατολικής Ιστρίας, καθώς ο τότε δούκας της Κροατίας ήταν παράλληλα και κόμης του φραγκικού κράτους (*Dux Liburniae atque Dalmatiae*). Το κέντρο της ηγεμονίας τους ήταν αρχικά στη Νόνα (ρωμαϊκή Aenona), κατόπιν στο Knin (από το 812 περίπου). Κατά μήκος των ακτών υπήρχαν βυζαντινές πόλεις, όπως τα Ιάδερρα, το Τραγούριον, ο Ασπάλαθος. Τα μεγάλα νησιά της βόρειας Αδριατικής – η Άρβη, η Βέκλα, τα Όψαρα (κροατ. Rab, Krk, Cres) – βρίσκονταν και αυτά υπό βυζαντινή κυριαρχία, όπως και η Ιστρία. Επιπλέον, στα δυτικά της Κροατίας βρίσκονταν εδάφη τα οποία ήσαν υπό τον έλεγχο του βυζαντινού εξαρχάτου της Ραβέννας. Θεωρείται ότι η Δαλματία ήταν τον 7ο αι. επαρχία εξαρτώμενη από τον έξαρχο της Ραβέννας.³⁶ Μετά την πτώση του εξαρχάτου της Ραβέννας (751), η Δαλματία κατά πάσα πιθανότητα προβιβάσθηκε σε τάξη *άρχοντίας*, με έδρα τα Ιάδερρα.³⁷

Κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου δεν υπάρχουν παρά ελάχιστες μαρτυρίες σχετικά με τον ρόλο των Κροατών στην πολιτική ζωή της Δαλματίας. Είναι γνωστό ότι το 641/642 ένας ηγούμενος, ο Μαρτίνος, εστάλη από τον πάπα στη Δαλματία για να συλλέξει λείψανα αγίων και να απολυτρώσει Χριστιανούς αιχμαλώτους των Σλάβων.³⁸

³⁵ Για τα πρώιμα κροατικά νεκροταφεία της περιοχής βλ. DZINO, *Becoming Slav*, σσ. 121–146, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³⁶ GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, σσ. 136–137· FERLUGA, *L'amministrazione*, σσ. 122–126

³⁷ FERLUGA, *L'amministrazione*, σσ. 127–136.

³⁸ *Liber pontificalis*, τ. 1, κεφ. lxxiiii.

Αυτή είναι η μοναδική μαρτυρία, προερχόμενη από πηγή ανεξάρτητη από το *DAI*, για τον μη ειρηνικό χαρακτήρα των σλαβικών εγκαταστάσεων. Στο έργο του συγγραφέα του 13ου αι. Θωμά του Σπλιτ (πέθανε το 1268) μνημονεύεται μία *iussio* την οποία απέστειλαν οι αυτοκράτορες από την Κωνσταντινούπολη (περί το 650) στους Σλάβους/Κροάτες και με την οποία τους διέτασσαν να σταματήσουν τις επιδρομές στα καλλιεργήσιμα εδάφη (*ager*) του Ασπαλάθου – και εκείνοι υπάκουσαν.³⁹ Τέλος, υπάρχει άλλη μία απειροελάχιστη ένδειξη της βυζαντινής παρουσίας στη Δαλματία μέσω του εξαρχάτου της Ραβέννας, καθώς είναι πολύ γνωστή, αν και πλέον απολεσθείσα, μία σφραγίδα του Παύλου, εξάρχου Ραβέννας, από το 722 περίπου, η οποία είχε ανακαλυφθεί στην περιοχή της Σαλώνας.⁴⁰ Φαίνεται ότι, μετά την πτώση του εξαρχάτου της Ραβέννας, η Δαλματία παραχωρήθηκε προς φύλαξη, υπό την έννοια της στρατιωτικής προστασίας, στον στρατηγό Σικελίας, καθώς μεγάλος αριθμός *σολίδων* (κυρίως εποχής Κωνσταντίνου Ε΄, 741-775) που κόπηκαν στις Συρακούσες έχουν ανακαλυφθεί στους τάφους των Κροατών ευγενών γύρω από την πόλη της Νώνας (Nin) – πρωτεύουσας και κυριότερου εκκλησιαστικού κέντρου της ηγεμονίας τον 8ο αι.⁴¹ Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των χρυσών νομισμάτων είναι ότι όλα είναι νέας κοπής, χωρίς καμία φυσική ένδειξη που θα υποδήλωνε ότι είχαν κυκλοφορήσει. Συνεπώς, οι *σολίδοι* αυτοί δεν χρησιμοποιούνται σε εμπορικές συναλλαγές, αλλά μάλλον ως πληρωμή για υπηρεσίες προς τους Κροάτες άρχοντες και *ζουπάνους*.

Κατά τη διάρκεια των επιθετικών επιχειρήσεων των Φράγκων στην Ιταλία, την Ιστρία και τη Δαλματία, μετά τη δεκαετία του 780, και την πτώση του *χαγανάτου* των

³⁹ Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum*, κεφ. 10, σσ. 52–53.

⁴⁰ ŽIVKOVIĆ, «Strategos Paul», σ. 87 υποσημ. 61.

⁴¹ MIRNIK, «Coins», 205–250.

Αβάρων (796), οι Κροάτες βρέθηκαν κάτω από την κυριαρχία των Φράγκων (περί το 800). Το Βυζάντιο και οι Φράγκοι μοίρασαν τις αντίστοιχες σφαίρες επιρροής στη Δαλματία με τη συνθήκη ειρήνης του Άαχεν το 812. Σύμφωνα με τη συνθήκη αυτή, το Βυζάντιο διατήρησε υπό τον έλεγχό του τις πόλεις της Δαλματίας, ενώ οι Σλάβοι (Κροάτες) πέρασαν στην επικυριαρχία των Φράγκων.⁴² Στις φραγκικές πηγές (*Annales regni Francorum*, στο εξής *ARF*)⁴³ υπάρχει μία αναφορά σε έναν δούκα Borna, ο οποίος πολέμησε, ως υποτελής των Φράγκων, εναντίον του Ljudevit, του στασιαστή δούκα της Κάτω Παννονίας, μεταξύ των ετών 819 και 821.⁴⁴ Αν και οι Κροάτες βρίσκονταν υπο τη φραγκική εξουσία, η βασιλεύουσα δυναστεία ήταν κροατική. Σύμφωνα με τα *ARF*, ο δούκας Βλαδισλάβος, μετά τον θάνατο του θείου του, του δουκός Borna, επελέγη από τον «λαό» και η εκλογή του επιβεβαιώθηκε στην ετήσια συνέλευση των Φράγκων.⁴⁵ Είναι εμφανές ότι οι ηγεμόνες των Κροατών προέρχονταν όλοι από την ίδια οικογένεια.

Κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του *ἄρχοντος* Τερπημέρη – ο οποίος μνημονεύεται στο *DAI*,⁴⁶ το έγγραφό του από το έτος 852,⁴⁷ επιγραφικά μνημεία, το *Βενετικό Χρονικό* του Ιωάννου Διακόνου και το έργο του Βενεδικτίνου μοναχού Gottschalk του Orbais (846/847)⁴⁸ – οι Κροάτες κατέστησαν ένας σημαντικός παράγων στην ανατολική Αδριατική. Φαίνεται ότι το Βυζάντιο ποτέ δεν αποδέχθηκε τη διαίρεση της Δαλματίας

⁴² FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 252–254.

⁴³ *Annales regni Francorum*, έτος 812, σ. 136· NICOL, *Byzantium and Venice*, σσ. 18–19.

⁴⁴ *Annales regni Francorum*, έτος 818, σ. 148, έτος 819, σσ. 150–151, έτος 820, σσ. 152–153. Για την εξέγερση του Ljudevit βλ. BOWLUS, *Franks*, σσ. 60–70· GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 166–171.

⁴⁵ *Annales regni Francorum*, έτος 821, σ. 155.

⁴⁶ *DAI*, κεφ. 31^{42–44}: *Μετὰ δὲ χρόνους πολλοὺς ἐν ταῖς ἡμέραις Τερπημέρη τοῦ ἄρχοντος, τοῦ πατρὸς τοῦ ἄρχοντος Κρασημέρη [Κρεσίμηρου]...*

⁴⁷ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 3, σσ. 3–8

⁴⁸ ΚΑΤΙĆ, *Gottschalk*, σσ. 5–6, 9–10.

και ήδη μετά το 817 περίπου ιδρύθηκε το θέμα Δαλματίας.⁴⁹ Κατά τα επόμενα έτη το Βυζάντιο έλαβε το μέρος του δούκα Ljudevit όταν ο τελευταίος στασίασε εναντίον των Φράγκων. Στα μέσα της δεκαετίας του 840 ο Βυζαντινός στρατηγός Δαλματίας επιτέθηκε στους Κροάτες, αλλά ηττήθηκε από τον Τερπημέρη.⁵⁰ Μετά τον θάνατο του Τερπημέρη, περί το 854, ηγεμόνευσε για σύντομο χρονικό διάστημα ο γιος του, Κρεσίμηρος, και κατόπιν ο άλλος γιος του, ο Μιροσλάβος, ο οποίος μετά από τέσσερα χρόνια στην εξουσία εκθρονίσθηκε από τον Priwina, τον Φράγκο δούκα ο οποίος κυβερνούσε την Κάτω και την Άνω Παννονία.⁵¹ Οι Φράγκοι, οι οποίοι πιθανότατα αισθάνονταν την άνοδο της βυζαντινής ισχύος κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Γ' (842-867), μετέτρεψαν την Κροατία σε νέα διοικητική υποδιαίρεση και ο Priwina έθεσε τρεις μεγάλες περιφέρειες στο βορειοανατολικό άκρο της Κροατίας – την Krbava, τη Lika και την Gacka – οι οποίες συνόρευαν με τις κτήσεις του στην Παννονία, υπό την άμεση εξουσία του, την οποία κατόπιν παραχώρησε στον αντιπρόσωπό του – έναν «μπάνο» (*ban*).⁵² Παρά ταύτα, οι Φράγκοι πιθανότατα εκθρόνισαν το Μιροσλάβο, εξαιτίας της ενίσχυσης της βυζαντινής επιρροής στην Κροατία, και μία νέα κληρονομική διαδοχή Κροατών ηγεμόνων καθιερώθηκε με τον δούκα Domagoj (864-878), ο οποίος δρούσε ως τοποτηρητής των Φράγκων.⁵³

Στο μεταξύ, τα μέλη της οικογένειας του Τερπημέρη δεν εξαφανίσθηκαν, ούτε το Βυζάντιο εγκατέλειψε τον αγώνα στη Δαλματία. Όταν ο Βασίλειος Α' (867-886)

⁴⁹ ŽIVKOVIĆ, «Uspenskijs Taktikon», 81 κ. εξ. Ωστόσο, σύμφωνα με τον FERLUGA, *Dalmatsiji*, σσ. 68–70 και *L'amministrazione*, σ. 165 κ. εξ., το θέμα Δαλματίας ιδρύθηκε από το Βασίλειο Α' μεταξύ των ετών 867–878, πιθανότατα γύρω στο 872–873.

⁵⁰ Βλ. CURTA, *Southeastern Europe*, σ. 139.

⁵¹ ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σσ. 81–82.

⁵² DAI, κεφ. 30^{93–94}. Alimov, «Borna», 5–21.

⁵³ *Historia Veneticorum*, σ. 130. ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σσ. 131, 135.

έστειλε έναν ισχυρό βυζαντινό στόλο στην Αδριατική, για να απαλλάξει το Ραούσιον από τους Αραβες πολιορκητές του,⁵⁴ η πολιτική του Βυζαντίου έλαβε νέα ορμή, με αποτέλεσμα την ολοφάνερη επανάσταση του Κροάτη δούκα εναντίον των Φράγκων (περί το 870). Ο Domagoj πολέμησε με επιτυχία τους Φράγκους, σκότωσε τον δούκα Kotzilis (γιο του Priwina) και κατέστη ανεξάρτητος έναντι αμφοτέρων των δυνάμεων – του Βυζαντίου και των Φράγκων.⁵⁵ Μετά τον θάνατό του το 876, οι γιοι του κατάφεραν να κυβερνήσουν μόλις για ένα έτος, όταν ο Zdeslav, γιος του Τερπημέρη, ήλθε από την Κωνσταντινούπολη και τους εξεδίωξε (878).⁵⁶ Η σύντομη περίοδος ηγεμονίας του Zdeslav (878 - Απρίλιος 879) υπήρξε το αποκορύφωμα της βυζαντινής πολιτικής επιρροής στην Κροατία κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα. Ήδη τον Μάιο του 879 ο Zdeslav σκοτώθηκε και δούκας των Κροατών ανεδείχθη ο Branimir.⁵⁷

Η ιστορία των Κροατών τον 9ο αι. είναι πιθανώς η πλέον πολυτάραχη και ενδιαφέρουσα περίοδος κατά τη διάρκεια του πρώιμου Μεσαίωνα. Δεν ήταν μόνον η εποχή των πολύπλοκων πολιτικών προβλημάτων και της διαμάχης ανάμεσα στους Φράγκους και το Βυζάντιο για την επικυριαρχία επί των Κροατών ή της Δαλματίας, αλλά και μία εποχή βαθιών κοινωνικών αλλαγών. Ήταν ακριβώς τότε που ο εκσλαβισμός του ρωμαϊκού πληθυσμού στο εσωτερικό της Δαλματίας έλαβε την τελική μορφή του. Ταυτοχρόνως την περίοδο εκείνη το εθνικό «Κροάτες» επικράτησε στη Δαλματία, γεγονός το οποίο αντικατοπτρίζεται στην αλλαγή του τίτλου του ηγεμόνος από το συνηθισμένο *dux Sclavorum* σε *dux C(h)roatorum*.⁵⁸ Τον ίδιο αιώνα οι Κροάτες

⁵⁴ *Annales Bertiniani*, έτος 869, σσ. 105–106· DAI, κεφ. 29^{94–100}.

⁵⁵ Šišić, *Povijest Hrvata*, σσ. 357–360· POHL, *Awaren*, σ. 261

⁵⁶ ŽIVKOVIĆ, *De Conversione*, σ. 138.

⁵⁷ FINE, *Early medieval Balkans*, σ. 261.

⁵⁸ DZINO, *Becoming Slav*, σ. 175 κ. εξ.· Ο ΙΔΙΟΣ, «Identities», 200.

ναυπηγούν επίσης ένα σχετικά μεγάλο στόλο, τα πλοία του οποίου επιχειρούσαν έως τη Βενετία, τότε ως έμποροι και τότε ως πειρατές.⁵⁹ Την εποχή εκείνη οι Κροάτες ηγεμόνες αναζητούσαν τον τρόπο να ιδρύσουν τη δική τους «εθνική» Εκκλησία. Ο Branimir (879-892) ήταν εκείνος ο οποίος ορκίσθηκε πίστη στον πάπα, ζητώντας σε αντάλλαγμα ο επίσκοπός του της Νόνας να χειροτονηθεί αρχιεπίσκοπος Ασπαλάθου. Ο πάπας απέρριψε την επιθυμία αυτή του Κροάτη ηγεμόνος, συνεπώς ο Branimir ζήτησε από τον Walpert, πατριάρχη Ακυληΐας, να χειροτονήσει τον Κροάτη επίσκοπο της Νόνας ως αρχιεπίσκοπο Ασπαλάθου – και ο Walpert το έπραξε το 881.⁶⁰ Το πολιτικό ζήτημα της *ecclesia nationis* αποτελεί απόδειξη της ανόδου της εν γένει πολιτικής ισχύος των Κροατών δουκών.

Η πρόιμη μεσαιωνική Κροατία έφτασε στο απόγειό της την εποχή των ηγεμόνων του 10ου αι.: του Τομισλάβου (περίπου 910-930), του Κρεσίμηρου Β΄ και του Držislav.⁶¹ Ήταν ο Τομισλάβος εκείνος που εμφανίσθηκε στην πρώτη σύνοδο του Ασπαλάθου το 925, μαζί με τον Μιχαήλ, άρχοντα των Ζαχλούμων, όταν έλαβε χώρα η εκκλησιαστική αναδιοργάνωση της *ecclesia Salonitana*. Ο Τομισλάβος προσπάθησε να επιτύχει τον ίδιο στόχο που επεδίωκε και ο Branimir πενήντα χρόνια νωρίτερα – την ίδρυση κροατικής Εκκλησίας, με έδρα της τη Νόνα. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίον έλαβε χώρα η δεύτερη σύνοδος του Ασπαλάθου – όταν ο Πάπας έκανε ορισμένες παραχωρήσεις δίνοντας στον επίσκοπο Νόνας τρεις σχολάζουσες επισκοπές στο εσωτερικό της Δαλματίας.⁶² Είναι πιθανόν ότι κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του

⁵⁹ *Historia Veneticorum*, σ. 136.

⁶⁰ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 10, σ. 13, αρ. 13, σσ. 16–17, αρ. 17, σσ. 20–21. Γενικά για την εκκλησιαστική πολιτική του και τις σχέσεις του με τη Ρώμη βλ. ANČIĆ, «Position», 305–320.

⁶¹ FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 262–266.

⁶² GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 278–280· FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 266–270.

Τομισλάβου οι Κροάτες ήλθαν για πρώτη φορά σε επαφή με τους Ούγγρους και ήταν ο Τομισλάβος, σύμφωνα με θρύλους του 13ου αι. (βλ. *Gesta regum Sclavorum*), εκείνος ο οποίος απέτρεψε τους Ούγγρους από το να επιδράμουν στη Δαλματία.⁶³ Η εποχή της ηγεμονίας του Τομισλάβου χαρακτηρίζεται επίσης από την παρακμή της βυζαντινής εξουσίας στη Δαλματία. Εντούτοις, ένα θέμα Δαλματίας υπήρχε και θα συνεχίσει να επιβιώνει έως τον ύστερο 12ο αι., όμως η πραγματική πολιτική δύναμη και, πάνω απ' όλα, ο οικονομικός συνέταιρος των βυζαντινών πόλεων της Δαλματίας ήταν οι Κροάτες.⁶⁴ Σύμφωνα με τον Θωμά του Σπλιτ, ο οποίος έγραψε τον 13ο αι., ο δούκας Στέφανος Držislav ήταν ο πρώτος Κροάτης ηγεμών οποίος αναγνωρίστηκε από το Βυζάντιο ως βασιλιάς (*rex*) περί το 970.⁶⁵ Καθώς είναι πολύ γνωστό ότι η Κωνσταντινούπολη ποτέ δεν έστειλε διάσημα της βασιλικής εξουσίας (*regie dignitatis insignia*), όπως έκαναν οι πάπες, είναι προφανές ότι ο Θωμάς του Σπλιτ μιλάει μάλλον για κάποιους βυζαντινούς τίτλους οι οποίοι στην πραγματικότητα υπογράμμιζαν τη σημαντική θέση του Držislav για το Βυζάντιο (*επαρχος και πατρίκιος*).⁶⁶

Στην καμπή της χιλιετίας, το έτος 1000, η Βενετία εμφανίζεται για πρώτη φορά ως η κύρια πολιτική δύναμη στη Δαλματία. Ο πολυάριθμος βενετικός στόλος, δήτην με τη συγκατάθεση του Βυζαντίου (αυτή ήταν η εξήγηση που έδωσε ο συγγραφέας του 14ο αι. δόγης Ανδρέα Δάνδολο), έπλευσε στη Δαλματία και έθεσε την επαρχία, από τα μεγάλα νησιά στα βόρεια της Αδριατικής έως της πόλη της Ραγούζας στον μακρινό

⁶³ Γενικά για τη διακυβέρνηση του Τομισλάβου, του πρώτου *rex Chroatorum*, βλ. GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 274–301.

⁶⁴ FERLUGA, *Dalmatsiji*, σσ. 135–136.

⁶⁵ Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum*, κεφ. 13, σσ. 60–61.

⁶⁶ FINE, *Early medieval Balkans*, σ. 274.

νότο, υπό την προστασία του Βενετού δόγη Pietro Orsoelo Β'.⁶⁷ Στο μεταξύ, σημειώθηκε εσωτερική διαμάχη στην Κροατία, όταν ο Κροάτης βασιλιάς Suryna εκθρονίσθηκε από τον αδελφό του, Κρεσίμηρο. Ο εξόριστος βασιλιάς μετέβη στο Τραγούριον την ίδια χρονική περίοδο που είχε αφιχθεί στην πόλη ο Βενετός δόγης και έθεσε τον εαυτό του υπό την προστασία του δόγη. Κατά την περίσταση εκείνη, προφανώς ως αποτέλεσμα κάποιας πολιτικής συνεννόησης ανάμεσα στον Suryna και τον Πέτρο Ορσέολο, ο ανήλικος γιος του Suryna, Στέφανος, δόθηκε ως όμηρος στον δόγη.⁶⁸ Αργότερα, μία από τις θυγατέρες του δόγη, η Hicela, παντρεύτηκε το Στέφανο (1007) και οι δύο αδελφοί ήλθαν σε συμφωνία, καθώς το 1018, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, αμφότεροι («δύο αδελφοί, άρχοντες των Κροατών») προσέγγισαν τον Βασίλειο Β' για να λάβουν βυζαντινούς αυλικούς τίτλους και να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του Βυζαντίου.⁶⁹ Η διχόνοια εντός του ηγεμονικού οίκου της Κροατίας στην καμπή της χιλιετίας ήταν πιθανότατα το αποτέλεσμα της πολιτικής των Βυζαντινών και των Βενετών – οι οποίοι συνήθιζαν να θέτουν τα μέλη της ηγεμονικής οικογένειας υπό την προστασία τους. Ο Βασίλειος Β' προχώρησε επίσης, το 1018, στην ανασύσταση του θέματος Δαλματίας, χωρίς όμως τα μεγάλα νησιά της βόρειας Αδριατικής, την Άρβη, τη Βέκλα και τα Όψαρα, τα οποία είχαν γίνει φόρου υποτελή στη Βενετία.⁷⁰ Ο Βενετός δόγης διατήρησε επίσης τον επίσημο τίτλο του που είχε

⁶⁷ NICOL, *Byzantium and Venice*, σσ. 43–44· FERLUGA, *Dalmatsiji*, σ. 92 κ. εξ.

⁶⁸ GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 339–341.

⁶⁹ Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, σ. 365^{12–15}: *Τῶ δὲ βασιλεῖ προσερρῆσαν, τῆς Βουλγαρίας δουλωθείσης αὐτῶ, καὶ τὰ ὄμορα ἔθνη τῶν Χορβάτων, ἄρχοντας ἔχοντα δύο ἀδελφούς, ὧν προσρυνέντων καὶ ἀξιώματα λαβόντων ὑπήκοα γέγονε καὶ τὰ ἔθνη.* Για το μολυβδόβουλο ενός Λέοντα, βασιλικού σπαθαροκανδιδάτου και άρχοντα (:) Κροατίας (Λέοντι βασιλικῶ σπαθαροκανδιδάτω και [...] Χροβατίας) του 10ου ή 11ου αι., βλ. NESBITT – OIKONOMIDES, *Catalogues*, αρ. 16.1, σσ. 48–49.

⁷⁰ FERLUGA, *Dalmatsiji*, σσ. 90–94.

εισαχθεί το έτος 1000, *dux Veneticorum ac Dalmaticorum*.⁷¹ Στα έτη που ακολούθησαν, το Βυζάντιο, η Βενετία και οι Κροάτες διαγκωνίζονταν για τον έλεγχο των δαλματικών πόλεων Ιάδερν, Τραγούριον και Ασπάλαθο. Σύμφωνα με τον Ανδρέα Δάνδολο, ο βασιλιάς Κρεσίμηρος επετίθετο στα Ιάδερν επί καθημερινής βάσεως το 1018 και οι επιθέσεις του πρέπει να εκληφθούν ως το μακρύ χέρι της πολιτικής του Βασιλείου Β' εναντίον των Βενετών στη Δαλματία.⁷² Παρά τάρτα, η εν λόγω κροατική υποστήριξη με τον καιρό αντικαταστάθηκε από το ολοένα και μεγαλύτερο ενδιαφέρον του Κροάτη βασιλιά να επιβάλει την εξουσία του στις πόλεις αυτές και φαίνεται ότι η εξέλιξη αυτή έγινε αντιληπτή από την Κωνσταντινούπολη. Κατόπιν διαταγών που έφθασαν από την Κωνσταντινούπολη, ο Βοϊωάννης, *κατεπάνω* Ιταλίας, επέδραμε στις ακτές της Κροατίας το 1024, αιχμαλώτισε τη βασίλισσα της Κροατίας και τον γιο της και απέστειλε αμφοτέρους στην Κωνσταντινούπολη (*Chronicon Barense*).⁷³ Η πολιτική παρουσία του Βυζαντίου στη Δαλματία μαρτυρείται στα έγγραφα του 11ου αι., τα οποία χρονολογούνται με το όνομα του εκάστοτε αυτοκράτορα, λ.χ. *regnante piissimo imperatore Romano* (1034, Ιάδερν), *Michahel gloriossimo imperante* (1036, Ιάδερν), *piissimo augusto Michahelo* (1040, Ασπάλαθος), *domini Constantini Monomochi* (1050, Σπαλάτο), *regnante domino Theodora imperatrice* (1056, Ιάδερν), *piissimo augusto Constantino Duce et magno imperatore* (1064, Τραγούριον), *regnante Romano imperatore tertio* (1070, Νώνν).⁷⁴

⁷¹ FERLUGA, *Dalmatsiji*, σσ. 90–91.

⁷² FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 274–279.

⁷³ Βλ. HOLMES, *Basil II*, σ. 426 υποσημ. 70, με τη σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁴ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 50, σσ. 68–69, αρ. 52, σσ. 70–71, αρ. 55, σσ. 73–74, αρ. 58, σσ. 78–79, αρ. 60, σ. 82, αρ. 70, σσ. 98–99, αρ. 84, σσ. 114–115.

Ο Κροάτης δούκας Κρεσίμηρος Δ΄ (1059-1074), ο οποίος εφάρμοσε μία ισχυρή εκκλησιαστική πολιτική υπέρ του λατινικού δόγματος (1060 και 1064),⁷⁵ ενεπλάκη τελικά σε ανοικτή σύγκρουση με το Βυζάντιο κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Βυζαντίου και Διόκλειας το 1072-1075, όμως αιχμαλωτίστηκε από τον σύμμαχο των Βυζαντινών, Νορμανδό δούκα Amico. Πέθανε στην αιχμαλωσία και τον διαδέχθηκε ο συγγενής του Δημήτριος Ζβονιμήρου.⁷⁶ Από τότε και στο εξής το όνομα των Βυζαντινών αυτοκρατόρων εξαφανίζεται από τα έγγραφα που εκδίδονται από τον Κροάτη ηγεμόνα ή επιφανείς πολίτες του Ασπαλάθου, του Τραγουρίου ή των Ιαδέρων. Ταυτοχρόνως, οι δαλματικές πόλεις του πρώην βυζαντινού *θέματος* Δαλματίας το 1075 δίνουν όρκους υποτέλειας στον Βενετό δόγη, αντί για τον Βυζαντινό αυτοκράτορα: οι πολίτες του Ασπαλάθου, του Τραγουρίου, των Ιαδέρων και του Βιογραδ.⁷⁷ Ο Δημήτριος Ζβονιμήρος ήταν ο πρώτος Κροάτης ηγεμόν που έλαβε τα διάσημα της βασιλικής εξουσίας από τη Ρώμη και ο επίσημος τίτλος του ήταν «Βασιλεύς Κροατών και Δαλματών» (*Chroatorum rege atque Dalmatinorum rex*, 1078, 1083).⁷⁸ Η αναβίωση της βυζαντινής εξουσίας στη Δαλματία έλαβε χώρα μετά τον θάνατο του Δημητρίου Ζβονιμήρου (περί το 1087/88) και σταθεροποίηση του αγώνα του Αλεξίου Κομνηνού εναντίον των Νορμανδών (1085) και των Πετσενέγγων (1091), καθώς ο Drago, ηγούμενος (*prior*) των Ιαδέρων, αναφέρει τον «κυρ Αλέξιο, αυτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως» (*kyri Alexio Constantinopoleos imperante*, 1092).⁷⁹ Το Βυζάντιο διατήρησε την επικυριαρχία του μόνο χάρη στην υποστήριξη των Νορμανδών της

⁷⁵ FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 280–281.

⁷⁶ Βλ. αναλυτικά GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 399–403· STEPHENSON, *Balkan frontier*, σ. 168 κ. εξ.

⁷⁷ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 109, σσ. 139–141.

⁷⁸ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 123, σ. 158, αρ. 139, σ. 180–181.

⁷⁹ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 161, σσ. 200–202· GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σ. 430 κ. εξ.

Ιταλίας – συγκεκριμένα, ο γιος του Amico, ο Γοδεφρείδος, «κόμης και βασιλικός σεβαστός» (*Guiffredus comes et sebastos imperialis*), εισέβαλε στη Δαλματία το 1093 και την έθεσε υπό βυζαντινή κυριαρχία.⁸⁰ Τα αποτελέσματα της πράξης του, όμως, είχαν ξεθωριάσει ήδη το 1097, όταν οι δαλματικές πόλεις Τραγούριον και Ασπάλαθος υποσχέθηκαν να στείλουν στρατιωτική επικουρία «στον κύριό μας Vitale Michaeli, δούκα Βενετίας και Δαλματίας και Κροατίας και βασιλικό πρωτοσεβαστό» (*domino Vitali Michaeli, glorioso duci Venetiae atque Dalmatiae siue Croaciae et imperiali prothoiseuastori*).⁸¹ Ο βυζαντινός τίτλος του πρωτοσεβαστού τον οποίον έφερε ο Βενετός δόγης δεν ήταν παρά ένας κομψός τρόπος για τον αυτοκράτορα να διατηρεί τα κατ' όνομα βυζαντινά δικαιώματα επί της Δαλματίας. Έως την εποχή του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180) το Βυζάντιο θα είναι ουσιαστικά αποκομμένο από τη Δαλματία. Η τελευταία φάση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Δαλματία θα διαρκέσει μόλις από το 1167 έως το 1180.

Στο μεταξύ, μία νέα δύναμη άρχισε να δείχνει ενδιαφέρον για τη Δαλματία και την Κροατία – η Ουγγαρία.⁸² Ο Δημήτριος Ζβονίμηρος, ο οποίος είχε νυμφευθεί την αδελφή του Ούγγρου βασιλιά Λαδίσλαου, πέθανε άτεκνος και ο γυναικάδελφός του διεκδίκησε το δικαίωμα εξουσίας επί της Κροατίας. Δεν είναι απολύτως σαφές τι συνέβη στην Κροατία μετά τον θάνατο του Δημητρίου Ζβονιμήρου. Τον διαδέχθηκε ο Στέφανος, ανιψιός του βασιλιά Κρεσίμηρου, ο οποίος ηγεμόνευσε για όχι πάνω από δύο ή τρία έτη (1087/89-1090/91). Φαίνεται ότι αυτή η διακοπή στην κληρονομική διαδοχή της κροατικής δυναστείας θεωρήθηκε από τον Ούγγρο βασιλιά Λαδίσλαο ως ευκαιρία

⁸⁰ FERLUGA, *Dalmatsiji*, σσ. 125–126· GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 438–439

⁸¹ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 168, σσ. 208–209.

⁸² Για όσα ακολουθούν, βλ. GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 437–441, 446 κ. εξ.· STEPHENSON, *Balkan frontier*, σσ. 197–210· FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 284–288.

και ο τελευταίος τοποθέτησε στον κροατικό θρόνο τον ανιψιό του, τον Άλμος.⁸³ Τότε η βυζαντινή διπλωματία, κατά πάσα πιθανότητα, μεθόδευσε την εισβολή των Κουμάνων, οι οποίοι επιτέθηκαν στην Ουγγαρία και ανάγκασαν τον Λαδίσλαο να αποσυρθεί από την Κροατία.⁸⁴ Αυτή η στρατιωτική δράση των Κουμάνων και οι βυζαντινές διπλωματικές προσπάθειες απομάκρυναν προσωρινά την ουγγρική απειλή από την Κροατία και τη Δαλματία, καθώς ήδη το 1095, στην αρχή της βασιλείας του Ούγγρου βασιλιά Κολομάν, βασιλιάς των Κροατών ήταν ένας γηγενής Κροάτης, ο Πέτρος. Ο τελευταίος Κροάτης βασιλιάς, εκλεγμένος πιθανότατα από τις τάξεις των εξεχόντων ευγενών, πολέμησε εναντίον του στρατού εισβολής του Κολομάν στο όρος Gvozd το 1097, αλλά έχασε τη μάχη και τη ζωή του.⁸⁵ Η ήττα αυτή των Κροατών δεν σήμανε το τέλος της πρώιμης μεσαιωνικής Κροατίας, αλλά σίγουρα υπήρξε το σημαντικότερο γεγονός που προδίκασε το μέλλον της Κροατίας. Ήδη το 1098 ο Κολομάν και ο Βενετός δόγης Vitale Michaeli συνήψαν συνθήκη φιλίας, με την οποία στην πραγματικότητα μοίρασαν τις σφαίρες επιρροής στη Δαλματία και την Κροατία.⁸⁶ Μόνον η νέα εισβολή των Κουμάνων, οι οποίοι νίκησαν τους Ούγγρους το 1099 στο Przemysl (Πρέμυσλ) της Γαλικίας, απέτρεψε το Κολομάν από το να καταλάβει το βασίλειο της Κροατίας. Τρία έτη αργότερα, το 1102, ο Κολομάν εισήλθε τελικά στην Κροατία και έστειψε τον εαυτό βασιλιά της Κροατίας στο Biograd, έδρα των Κροατών

⁸³ GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 437–438· ENGEL, *Realm of St Stephen*, σσ. 33–34.

⁸⁴ Για την ανάμειξη του Λαδίσλαου στις εσωτερικές υποθέσεις της Κροατίας και την κουμανική εισβολή στην Ουγγαρία βλ. Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum*, κεφ. 17, σσ. 92–95

⁸⁵ Andrea Dandolo, *Chronica Venetum*, σ. 224.

GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 441–446.

⁸⁶ *Codex Diplomaticus*, τ. 2, αρ. 1, σσ. 1–2· STEPHENSON, *Balkan frontier*, σσ. 197–199.

βασιλέων.⁸⁷ Από την εποχή εκείνη η Κροατία θα παραμείνει τμήμα του ουγγρικού βασιλείου έως το 1918 και η ιστορία της Κροατίας και της Δαλματίας θα είναι στενά συνδεδεμένες με εκείνη της Ουγγαρίας. Η περαιτέρω πολιτική ανάπτυξη στην περιοχή αυτή θα εξαρτηθεί από την προσωρινή επικράτηση μίας συγκεκριμένης δύναμης, της Βενετίας, της Ουγγαρίας ή του Βυζαντίου, με την ενίσχυση μίας δύναμης εις βάρος των άλλων, λ.χ. της Ουγγαρίας από το 1102 έως το 1167, του Βυζαντίου από το 1167 έως το 1180 και της Βενετίας μετά το 1204.

Η Κροατία κατά τον ύστερο Μεσαίωνα

Στις αρχές του 12ου αι. (1102) η Κροατία έπαψε να υφίσταται ως ανεξάρτητο κράτος. Δεν υπήρχε νόμιμος διάδοχος για τον θρόνο των Κροατών βασιλέων, ούτε καμία άλλη πολιτική δύναμη που να εναντιώνεται στις ουγγρικές βλέψεις. Η μεσαιωνική Κροατία έσβησε σιωπηρά. Καθώς το πρώην κροατικό βασίλειο βρισκόταν υπό ουγγρική εξουσία από το 1102 έως το 1526 και την τουρκική κατάκτηση της Ουγγαρίας, δεν είναι δυνατό να ομιλούμε για την κροατική ιστορία της περιόδου 1102-1526 ως την ιστορία της Κροατίας ή των Κροατών. Η επικράτεια της σημερινής Κροατίας αποτελείτο από πολλές μεγαλύτερες περιοχές, κάθε μία από τις οποίες είχε τη δική της «ιστορία» – τη Δαλματία και τη Σλαβονία, οι οποίες είχαν διαιρεθεί σε περισσότερα, ευκόλως αναγνωριζόμενα γεωγραφικά μέρη. Συνεπώς, πολιτικά το βασίλειο της Κροατίας καταλάμβανε μόλις ένα τμήμα της επικράτειας που σήμερα αποτελεί τη σύγχρονη Κροατία. Τα σύνορα της ενδοχώρας αυτής της Κροατίας

⁸⁷ Η λεγόμενη *pacta conventa* του 1102. Για αυτά τα γεγονότα βλ. STEINDORFF, *Dalmatinischen Städte*, σ. 49 κ. εξ.· GOLDSTEIN, *Hrvatski*, σσ. 446–448· STEPHENSON, *Balkan frontier*, σ. 199· CARTER, *Dubrovnik*, σ. 60 κ. εξ.

παρέμειναν αμετάβλητα για αιώνες και ο σημαντικότερος πολιτικός και οικονομικός στόχος των βασιλέων της Κροατίας ήταν να επιβάλουν την εξουσία τους στις σχετικά πλούσιες πόλεις της Δαλματίας – τον Ασπάλαθο, τα Ιάδερα, το Τραγούριον και το Šibenik. Η πολιτική εκείνη αποτελούσε επίσης την πεμπτούσια της πολιτικής των Ούγγρων βασιλέων μετά το 1102. Είναι επίσης σημαντικό να σημειώσουμε ότι, επιπλέον αυτών των «ιστοριών» της Κροατίας, θα πρέπει να τοποθετηθούν επιπρόσθετες «τοπικές ιστορίες» των πόλεων της Δαλματίας – οι οποίες βρίσκονταν υπό την εξουσία είτε της Βενετίας, είτε της Ουγγαρίας ή του Βυζαντίου, και συνήθως διοικούντο από την τοπική αριστοκρατία.⁸⁸

Τρεις ξένες δυνάμεις διαγωνίζονταν για τη Δαλματία: η Βενετία, η Ουγγαρία και το Βυζάντιο.⁸⁹ Τώρα, αφού η Κροατία έγινε τμήμα του ουγγρικού βασιλείου, ο Κολομάν (1095-1116), βασιλιάς της Ουγγαρίας, επέβαλε την εξουσία του σε ορισμένες από τις δαλματικές πόλεις: τον Ασπάλαθο, τα Ιάδερα, το Τραγούριον και το Šibenik.⁹⁰ Ο αγώνας για πολιτική επικράτηση στη Δαλματία διήρκεσε έως τους επόμενους αιώνες και διακρίνονται αρκετές αναγνωρίσιμες φάσεις. Στην πρώτη φάση η Βενετία προσπάθησε να ανακαταλάβει τα Ιάδερα και τον Ασπάλαθο, όμως ηττήθηκε (1105, 1115-1116, 1124, 1126).⁹¹ Το 1137 οι Ούγγροι είχαν αποκτήσει ισχυρά ερείσματα κατά

⁸⁸ Βλ. γενικά STEINDORFF, *Dalmatinischen Städte*, σ. 34 κ. εξ.

⁸⁹ FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 289–291.

⁹⁰ Για τα προνόμια που παραχώρησε ο Κολομάν σε αυτές τις πόλεις βλ. Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum*, κεφ. 17, σσ. 96–97· Andrea Dandolo, *Chronica Venetum*, σ. 228. STEINDORFF, *Dalmatinischen Städte*, σσ. 11–25, 49–62.

⁹¹ Ωστόσο, απέκτησε τον έλεγχο των περισσότερων άλλων πόλεων των Δαλματικών ακτών· Andrea Dandolo, *Chronica Venetum*, σ. 230· STEPHENSON, *Balkan frontier*, σσ. 202–203, 204–205· STEINDORFF, *Dalmatinischen Städte*, σσ. 65, 92κ. εξ.

μήκος της δαλματικής ακτής.⁹² Στη δεύτερη φάση, το Βυζάντιο, υπό τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό (1143-1180), ανακατέλαβε το μεγαλύτερο μέρος της Δαλματίας από την Ουγγαρία το 1167.⁹³ Δεν ήταν παρά ένα διάλειμμα το οποίο διήρκεσε έως τον θάνατο του Μανουήλ Κομνηνού το 1180.⁹⁴ Επρόκειτο για την αρχή της τρίτης φάσεως. Όταν το Βυζάντιο εξαφανίσθηκε πλέον από τον πολιτικό ορίζοντα της Δαλματίας, η Βενετία δοκίμασε και πάλι την τύχη της εναντίον των Ούγγρων (1181, 1187, 1191, 1193).⁹⁵ Οι επίμονες αυτές απόπειρες της Βενετίας να θέσει υπό τον έλεγχό της τις σπουδαιότερες δαλματικές πόλεις απεικονίζουν τη σημασία της Δαλματίας ως κύριας εμπορικής οδού κατά μήκος των δαλματικών ακτών και ακόμη παραπέρα στα ανατολικά, νοτιοανατολικά και νότια. Το αποτέλεσμα του αγώνα αυτού για τη «βυζαντινή κληρονομιά» ήταν η άλωση του Ζαντάρ (Ιάδρα) το 1202.⁹⁶ Για τα επόμενα 150 χρόνια η πόλη αυτή θα αποτελεί τη σημαντικότερη βενετική πόλη στη βόρεια Αδριατική. Την ίδια εποχή η Βενετία επέβαλε την κυριαρχία της στο Ντουμπρόβνικ – ακόμη μία πρώην βυζαντινή πόλη (Ραούσιον).⁹⁷ Στην τέταρτη φάση, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ούγγρου βασιλιά Λάγιος Α΄ (1342-1382), μετά τον πόλεμο του 1345-1346, η Βενετία ηττήθηκε και το Ζαντάρ έγινε και πάλι ουγγρική πόλη σύμφωνα

⁹² Για την αντεπίθεση των Ούγγρων στην κεντρική Δαλματία (γύρω στο 1142) και την ενίσχυση της θέσης τους στην περιοχή βλ. STEPHENSON, *Balkan frontier*, σσ. 226–227.

⁹³ STEINDORFF, *Dalmatinischen Städte*, σσ. 102–111· STEPHENSON, *Balkan frontier*, σσ. 253–256.

⁹⁴ Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι οι βυζαντινές κτήσεις στη Δαλματία παρέμειναν υπό την εκκλησιαστική δικαιοδοσία του Πάπα· βλ. ενδεικτικά *Codex Diplomaticus*, τ. 2, αρ. 112, σσ. 118–119, αρ. 122, σσ. 127–128.

⁹⁵ *Codex Diplomaticus*, τ. 2, αρ. 203, σσ. 211–216· STEINDORFF, *Dalmatinischen Städte*, σσ. 121–132· STEPHENSON, *Balkan frontier*, σσ.

⁹⁶ Βύλαρδουίνος, *Χρονικό*, σσ. 80–90· NICOL, *Byzantium and Venice*, σσ. 131–132· FINE, *Late medieval Balkans*, σ. 61.

⁹⁷ STEINDORFF, *Dalmatinischen Städte*, σ. 146.

με τη λεγόμενη Συνθήκη του Ζαντάρ το 1358.⁹⁸ Η τελευταία φάση αυτής της μακρόχρονης διαμάχης για κυριαρχία επί της Δαλματίας έληξε το 1419, όταν όλες οι δαλματικές πόλεις έγιναν κτήσεις της Βενετίας.⁹⁹ Η τελική συνθήκη με την οποία οι Βενετοί επιβεβαίωσαν τα προηγούμενα κέρδη τους χρονολογείται από το 1433.¹⁰⁰ Όπως είδαμε προηγουμένως, ακόμη νοτιότερα της Δαλματίας, η Ραγούζα (Ντουμπρόβνικ) είχε περάσει στον έλεγχο της Βενετίας το 1205. Μόλις το 1358, μετά τη Συνθήκη του Ζαντάρ, όταν η Βενετία παραιτήθηκε από όλες τις κτήσεις της στην ανατολική δαλματική ακτή, η Ραγούζα αναγνώρισε την επικυριαρχία του Ούγγρου βασιλέως, αν και διατήρησε το καθεστώς ανεξαρτησίας της με αντάλλαγμα την καταβολή ετησίου φόρου 500 χρυσών νομισμάτων.¹⁰¹ Μετά τον θάνατο του βασιλέως Λουδοβίκου (1380), η Ραγούζα έγινε ουσιαστικά μία ανεξάρτητη δημοκρατία.¹⁰²

Κατά τη διάρκεια του μακρόχρονου αγώνα για την κυριαρχία στη Δαλματία, διάφορες δυνάμεις αναμίχθηκαν και η ιστορία της Κροατίας και της Δαλματίας είναι δύσκολο να ειπωθεί με απλό τρόπο. Η διαμάχη αυτή για τη Δαλματία μπορεί να θεωρηθεί, από ιστορικής απόψεως, ως το μέρος εκείνο όπου σφυρηλατήθηκαν διαφορετικές πολιτικές ταυτότητες. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι πολίτες του Ντουμπρόβνικ, του Σπλιτ, του Ζαντάρ, του Τρογιρ, του Ομιš και του Šibenik μιλούσαν στο παρελθόν μία λατινική ή ιταλική γλώσσα. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι η σλαβική γλώσσα εισήχθη πολύ αργότερα, επικρατώντας μόνο μετά το πέρας των Μέσων Χρόνων. Συνεπώς, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα στις πόλεις της Δαλματίας κατά

⁹⁸ Βλ. σχετικά BRKOVIĆ, «Isprave», 69–107· FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 337–343.

⁹⁹ FINE, *Late medieval Balkans*, σ. 490.

¹⁰⁰ ENGEL, *Realm of St Stephen*, σσ. 234–235.

¹⁰¹ HARRIS, *Dubrovnik*, σ. 65.

¹⁰² Βλ. CARTER, *Dubrovnik*, σ. 225.

τη διάρκεια του Μεσαίωνα ήταν πάνω απ' όλα ρωμαϊκή και βασισμένη στην παράδοση της ρωμαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς.¹⁰³ Μόνον από τις αρχές του 16ου αι. είναι δυνατό να ομιλούμε για Κροάτες στις δαλματικές πόλεις, όταν ο «κροατισμός» αυτός εμφανίσθηκε ως αποτέλεσμα της αντίστασης των ευγενών εναντίον της βενετικής επικυριαρχίας.¹⁰⁴ Ακόμη και η αντίσταση αυτή ήταν στενά συνδεδεμένη επίσης με το εμπόριο και την οικονομία. Ένας ακόμη λόγος για την εμφάνιση του «εκκροατισμού» των πολιτών των δαλματικών πόλεων ήταν η διείσδυση των Σλάβων στις πόλεις εξαιτίας της αυξημένης ανάγκης για εργατικά χέρια, εμπόριο και βιοτεχνία.¹⁰⁵ Υπήρχε επίσης ένα πρόβλημα με τον οικονομικό ανταγωνισμό μεταξύ των δαλματικών πόλεων, καθώς όλες αυτές οι πόλεις ήταν στην πραγματικότητα ξεχωριστές πολιτικές οντότητες.

Σε γενικές γραμμές, η επικράτεια της μεσαιωνικής Κροατίας απετελείτο από τρία τμήματα: το βόρειο, το κεντρικό και το νότιο. Στον βορρά, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων νησιών της βόρειας Δαλματίας – Krk, Rab, Cres και Lošinj – οι παράκτιες περιοχές βρίσκονταν υπό την εξουσία της Βενετίας. Το κεντρικό τμήμα, η κυρίως Κροατία, ανήκε κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στην Ουγγαρία. Το τρίτο τμήμα, νοτίως του Σπλιτ, ήταν διαιρεμένο ανάμεσα σε πολλές δυνάμεις οι οποίες δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν τόσο ως «κράτη» όσο ως περιοχές ελεγχόμενες από διάφορους φεουδάρχες ή κοινότητες. Το Ομιš, ευρισκόμενο νοτίως του Σπλιτ, έγινε διαβόητο για τις πειρατικές δραστηριότητες των κατοίκων του και βρισκόταν υπό την

¹⁰³ Βλ. εδώ τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις της ΚΛΑΙĆ, *Povijest Hrvata*, σσ. 61–62, 216.

¹⁰⁴ Για μία επισκόπηση του θέματος βλ. FINE, *Ethnicity*, σ. 67 κ. εξ., όπου και η βιβλιογραφία.

¹⁰⁵ Βλ. για παράδειγμα ΚΡΕΚΙĆ, «Hinterland population», σσ. 67–75.

εξουσία της οικογένειας Καčić.¹⁰⁶ Ακόμη νοτιότερα βρισκόταν η επικράτεια της δημοκρατίας της Ραγούζας και κατόπιν η Διόκλεια (Duklja), η οποία το 1185 ενσωματώθηκε στο βασίλειο της Σερβίας.¹⁰⁷ Από τα μέσα του 13ου αι. άρχισε η άνοδος της οικογένειας Šubić από την μικρή πόλη Bribir. Περί το 1300 η εν λόγω οικογένεια ήλεγχε το Skradin, το Trogir, το Šibenik, το Omiš και το Σπλιτ, ενώ ο Ραβας (Παύλος) Šubić διεκδικούσε επίσης τον τίτλο του μπάνου της Βοσνίας.¹⁰⁸ Βορείως των Šubić υπήρχε μία ακόμη οικογένεια ευγενών, από τη νήσο Κρκ, οι οποίοι ονομάζονταν δούκες του Κρκ (*knezovi Krčki*).¹⁰⁹ Μπορεί να ειπωθεί ότι οι κροατικές αριστοκρατικές οικογένειες που έπαιζαν πολιτικό ρόλο στη Δαλματία ή το εσωτερικό της προσπαθούσαν να συνδέσουν την καταγωγή τους με τους μυθικούς χρόνους κάποιου σλαβικού βασιλείου που το κυβερνούσαν οι θρυλικοί βασιλείς, όπως ήταν ο Σβατοπλούκ. Η αφήγηση αυτή, σωζόμενη στο έργο του λεγομένου Ιερέα της Διόκλειας, το οποίο χρονολογείται περί το 1300, αποτελεί τυπικό παράδειγμα της συγγραφής επινοημένων οικογενειακών ιστοριών για σύγχρονη πολιτική χρήση.¹¹⁰ Επίσης από τα μέσα του 14ου αι. προέρχεται ένας ακόμη θρύλος για τις 12 κροατικές οικογένειες/φατρίες οι οποίες ήλθαν σε συμφωνία (η λεγόμενη *pacta conventa* του 1102) με τον Ούγγρο βασιλιά.¹¹¹ Ήταν το αποτέλεσμα της πολιτικής διαμάχης ανάμεσα στην Ουγγαρία, τη Βενετία και τους τοπικούς άρχοντες της Κροατίας, όπου κάθε πλευρά επεδίωκε να επιτύχει τους δικούς της οικονομικούς στόχους. Παράδειγμα

¹⁰⁶ Βλ. ενδεικτικά *Codex Diplomaticus*, τ. 3, αρ. 166, σσ. 191–192· ΚΛΑΙĆ, «Hrvatska plemena».

¹⁰⁷ FINE, *Late medieval Balkans*, σ. 7.

¹⁰⁸ Γενικά για τους Šubić βλ. ΚΛΑΙĆ, *Povijest Hrvata ad najstarijih vremena*, τ. 2, σσ. 118–119.

¹⁰⁹ Για την οικογένεια των Frankapan βλ. ΚΛΑΙĆ, *Krčki knezovi Frankapani* και FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 206–207.

¹¹⁰ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 93–103, 229–230· ŽIVKONIĆ, «Bodin», σσ. 276, 283, 292 υποσημ. 39.

¹¹¹ *Codex Diplomaticus*, τ. 2, αρ. 5, σσ. 8–9· FINE, *Ethnicity*, σσ. 67–68.

αποτελεί ο Ραβαο Šubić, ο οποίος εκμεταλλεύθηκε εντέχνως τη σύγκρουση ανάμεσα στον βασιλιά της Νεαπόλεως και τον Ούγγρο βασιλιά για να γίνει μπάνος «πάσης Δαλματίας» (*totius Dalmatiae*).¹¹² Ήταν η πρώτη φορά μετά το 1102 που ένας αριστοκράτης σλαβικής καταγωγής γινόταν μπάνος – τίτλος ο οποίος αποτελούσε προνόμιο των μελών της βασιλεύουσας δυναστείας των Αρπαδών. Από τα έγγραφα της περιόδου από τη δεκαετία του 1280 περίπου έως τη δεκαετία του 1310 περίπου φαίνεται καθαρά ότι η Δαλματία διαιρείτο σε τρεις οικονομικές περιφέρειες: το βορρά, ο οποίος ανήκε στους Βενετούς, τις κεντρικές περιοχές, που ανήκαν στην οικογένεια Šubić, και το νότο, ο οποίος ανήκε στους Ραγουζαίους.¹¹³

Παρά ταύτα, υπήρχε ένα ακόμη τμήμα της Κροατίας – η Σλαβονία, μία εκτεταμένη περιοχή ευρισκόμενη στα βόρεια των ποταμών Κούπα και Σάου, πέρα από την οροσειρά του Gvozd. Στο ανατολικό άκρο της περιοχής αυτή βρισκόταν η πόλη του Ζάγκρεμπ, η οποία είχε ιδρυθεί από τον βασιλιά Λαδίσλαο το 1094 ως επισκοπική έδρα.¹¹⁴ Στην πραγματικότητα, το μέρος εκείνο της Κροατίας ουσιαστικά ποτέ δεν ονομαζόταν Κροατία κατά τους Μέσους Χρόνους. Πάντοτε έφερε την ονομασία *Slavonia*, *Slavonica partes* ή κάτι παραπλήσιο.¹¹⁵ Εν τέλει οι Τούρκοι εκδιώχθηκαν από τη Σλαβονία μόλις το 1699, αλλά και πάλι έφερε ακόμη την ονομασία *Slavonia*. Η Σλαβονία αποτελούσε τμήμα της Ουγγαρίας και η ιστορία της δεν μπορεί να μελετηθεί αποκομμένη από την ουγγρική μεσαιωνική ιστορία. Συνεπώς, η Σλαβονία ως πολιτική υποδιαίρεση δεν υπήρξε ποτέ κατά τον Μεσαίωνα τμήμα της Κροατίας. Από το 1347 ο Juraj Šubić απέκτησε την πόλη Zrin στη Σλαβονία και η οικογένεια Zrinski

¹¹² ΚΛΑΙĆ, *Povijest Hrvata*, σσ. 417–418.

¹¹³ Βλ. ενδεικτικά *Codex Diplomaticus*, τ. 6–7.

¹¹⁴ *Codex Diplomaticus*, τ. 1, αρ. 162, σσ. 202–203.

¹¹⁵ FINE, *Ethnicity*, σσ. 124–125 κ. εξ. με αρκετά παραδείγματα.

εξαφανίζεται από τη Δαλματία.¹¹⁶ Είναι ενδιαφέρον ότι οι οικογένειες Šubić και Nelipić, οι οποίες προηγουμένως είχαν τις κτήσεις τους στη Δαλματία, κυβερνούν τώρα στη Σλαβονία.¹¹⁷ Αυτό ενδέχεται να αποτελεί ζωτικής σημασίας συμβολή στη διαδικασία εκκροατισμού των Σλάβων στη Σλαβονία, καθώς η ταυτότητα των κατωτέρων ευγενών μπορεί να αναχθεί στη σχέση τους ως προς τις δύο αυτές εξέχουσες αριστοκρατικές οικογένειες. Είναι πιθανόν ότι το να είναι κανείς μέλος των 12 οικογενειών που μνημονεύονται στα *pacta conventa* (Kačić, Kukar, Šubić, Karinjan, Jamomet, Snačić, Mogořović, Gušić, Poletičić, Tugomerić, Čudomirić και Lasničić) σήμαινε ότι ανήκε στην αρχαία κροατική φυλή ή σε εκείνους που θεωρούσαν εαυτούς Κροάτες.

Κατά τη διάρκεια του 15ου αι., ιδίως μετά το 1433, κυρίαρχη πολιτική δύναμη στη Δαλματία ήταν η Βενετία, ενώ η ενδοχώρα σταδιακά πέρασε στην κυριαρχία των Τούρκων. Το 1493, στην πεδιάδα της Κrbava, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατάφερε αποφασιστική νίκη επί των Χριστιανών, οι οποίοι πολέμησαν υπό την ηγεσία των ευγενών τους – του Mirko Derenčin, μάνου της Κροατίας, ο οποίος υπηρετούσε υπό τον βασιλιά Λαδίσλαο Β΄ Γιαγκέλλο.¹¹⁸ Στη μάχη αυτή εξοντώθηκε μεγάλο μέρος της κροατικής αριστοκρατίας: ο Ivan Frankapan Cetinski, ο Juraj Vlatković, ο Karlo Gušić, ο Petar Β΄ Zrinski, ο Ferdinand Berislavić και πολλοί άλλοι.¹¹⁹ Η ήττα αυτή ήταν στην πραγματικότητα ένα κομβικής σημασίας γεγονός το οποίο σηματοδότησε το τέλος μίας εποχής και την αρχή μίας άλλης.¹²⁰

¹¹⁶ *Codex Diplomaticus*, τ. 11, αρ. 289, σσ. 382–383.

¹¹⁷ Για τους Nelipić βλ. GRUBER, *Nelipić*.

¹¹⁸ Βλ. τώρα MIJATOVIĆ, *Bitka*; GOLDSTEIN, «Značaj Krbavske bitke», σσ. 23–27.

¹¹⁹ GRGIN, «Hrvatski velikaši», σσ. 36–47.

¹²⁰ FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 590–593.

